

تقدیم به روح بلند پدر عزیزم شادروان
علی اصغر طلایی

پیشگفتار

در دوردستهای تاریخ پرفراز و نشیب ساکنان فلات ایران، عصر آهن (حدود ۱۵۰۰-۵۵۰ ق.م) به مثابه دوران زمینه‌ساز ورود تمام‌عیار فلات ایران به دوران تاریخی با محوریت اولین امپراتوری جهانی هخامنشی از اهمیت بسیاری برخوردار است. در دوران هزارساله، مردمان ساکن در فلات ایران توانسته بودند با فایق آمدن بر مشکلات درونی (شرایط اقلیمی) و بیرونی (اقوام مهاجم)، پایه‌ها و بسترهای فرهنگ منحصر به فرد ایرانی را بنیان نهند. پیامد این تحولات ظهور اولین امپراتوری جهانی در فلات ایران بوده که در سرنوشت تاریخی تمام منطقه آسیای غربی تأثیرات تعیین‌کننده داشته است. از این نظر، تحلیل واقع‌بینانه تحولات عصر آهن می‌تواند راهگشای درک عمیق‌تر از دوران تاریخی ایران بلکه کل منطقه آسیای غربی باشد. شکی نیست که اگر این‌گونه تحلیلها به اغراض سیاسی آلوده شود ره به جایی نخواهد برد.

قبل از انتشار کتاب *باستان‌شناسی و هنر ایران در هزاره اول ق.م* در سال ۱۳۷۴ از همین مؤلف و ناشر، مطالعات عصر آهن در دانشگاه‌های ایران، در سطح بسیار ابتدایی قرار داشت، و اطلاعات ناقص، کلیشه‌ای، گزینشی و گاه غرض‌آلود در اختیار دانشجویان باستان‌شناسی که در واقع آینده‌سازان این‌گونه از مطالعات‌اند قرار می‌گرفت؛ به طوری که از میان همه پیچیدگیهای مطالعاتی و شاخصهای فرهنگی عصر آهن تنها بر مجموعه سفالهای این دوران تأکید می‌شد و در نتیجه اصطلاحات نامعقول، غیرتخصصی و عامیانه مثل «فرهنگ سفال خاکستری» که مشخصه این دوران تلقی می‌گردید رایج شده بود. این کمبودها نگارنده را بر آن داشت که در کتاب مذکور داده‌های منسجم و طبقه‌بندی شده غیرسفال‌ی عصر آهن ایران را به صورت تحلیل توصیفی نشان دهد.

استقبال دانشجویان رشته باستان‌شناسی از مطالب کتاب باعث شد علاقه و انگیزه برای مطالعات تخصصی عصر آهن به صورت تدوین پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکترا در دانشگاه‌های ایران افزایش یابد. از این نظر و با توجه به وضعیت موجود مطرح کردن مسائل تخصصی فراتر از تحلیلهای توصیفی در مطالعات عصر آهن احساس می‌شود. با نظر به اهداف پیش گفته، کتاب حاضر در چهار فصل به نگارش درآمده است: در فصل اول به مسائل و موضوعات مرتبط با اقتصاد و معیشت عصر آهن پرداخته شده است؛ چرا که بدون آگاهی و شناخت از الگوهای اقتصادی دورانهای پیش از تاریخ نمی‌توان تحلیل روشن و آگاهانه از یافته‌های مادی که مورد توجه باستان‌شناسان و انسان‌شناسان است ارائه نمود. به هر حال باید پذیرفت که الگوهای اقتصادی جوامع پیش از تاریخ در ساخته‌ها و تولیدات آنها تأثیر مستقیم دارد.

فصل دوم به موضوع فناوری در عصر آهن ایران اختصاص دارد. مطالعه و بررسی و تحلیل ساختارهای فناوری در جوامع پیش از تاریخ و تأثیر فرایندهای فناوری در فرهنگ کلی جوامع باستان همواره مورد توجه باستان‌شناسان بوده است. تقسیم‌بندی متعارف دورانهای پیش از تاریخ بر اساس پیشرفت‌ها و نوآوریهای فناورانه خود از مصادیق روشن این توجه است. به نظر نگارنده دستیابی مردمان ساکن در فلات ایران به فلز آهن و استفاده گسترده از آن در تولید اقتصادی، فرایند فناورانه‌ای بود که از هزاره چهارم ق. م شروع و در آخر هزاره دوم ق. م به نقطه اوج خود رسید. آنچه فرایند فناوری را در عصر آهن از دیگر دورانها (مس‌سنگی و مفرغ) متمایز می‌کند پیشرفت هم‌زمان در دیگر بخشها از جمله سفالگری در جوامع عصر آهن است. باید توجه داشت که پیشرفتهای فناوری عصر آهن در شرایطی ظهور کرد که دو شیوه زندگی متفاوت یکجانشینی و کوچ‌روی پایه‌ای هم‌گسترش یافته بودند و لازم است این موضوع هرچه بیشتر در پژوهشهای آینده مورد توجه پژوهشگران قرار گیرد.

در فصل اول و دوم جنبه‌های مادی فرهنگهای عصر آهن ایران با دو متغیر شناخته شده تحلیل شده‌اند. اما با توجه به برخورداری تمام فرهنگها، چه در گذشته و

حال، از دو وجه مادی و معنوی (فرامادی) صرف پرداختن به وجه مادی نتایج به دست آمده اجباراً یک‌سویه خواهد بود. اما در این رابطه مشکلات و محدودیتهای پژوهشی خاصی وجود دارد. از جمله اینکه جنبه‌های فرامادی فرهنگهای پیش از تاریخ برخلاف جنبه‌های مادی انعکاس اندکی در یافته‌های باستان‌شناختی دارد. اینکه مردمان پیش از تاریخ چگونه می‌اندیشیدند، و به چه چیزها و نیروهایی اعتقاد داشتند به‌ندرت در یافته‌های باستان‌شناسی عینیت می‌یابد. بنابراین هر نوع تحلیل واقع‌بینانه از جنبه‌های فرامادی جوامع پیش از تاریخ از فرض و خیال به دور نخواهد بود. در میان داده‌های متنوع و عینی باستان‌شناختی که به دلیل ماهیت و مادی بودن قابل سنجش و آزمایش‌اند، داده‌های مرتبط با تدفین مردگان در عین اینکه بخشی از وجه مادی فرهنگهای پیش از تاریخ را آشکار می‌سازند، به نوعی بیانگر بخشی از اعتقادات، باورها، جهان‌بینی و به‌طور کلی جنبه‌های معنوی فرهنگهای پیش از تاریخ‌اند. بر اساس چنین پیش‌فرضی فصل سوم تألیف حاضر شکل گرفته است تا بتوان نوعی توازن مطالعاتی و پژوهشی بین دو جنبه مادی و فرامادی فرهنگهای عصر آهن برقرار کرد.

از شروع مطالعات جدی عصر آهن ایران همواره یک پرسش بنیادین وجود داشته است و آن اینکه تا چه میزان می‌توان تحولات عصر آهن ایران و ظهور و بروز آن را ناشی از عوامل فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای دانست؟ و اصولاً رهیافت پژوهشی در این زمینه چگونه است؟ در فصل چهارم با استفاده از یافته‌های بی‌غرض باستان‌شناختی به ابعاد مختلف این بحث بنیادین پرداخته شده است که در واقع از آن می‌توان به‌عنوان ماحصل و نتیجه نیز یاد کرد. سعی شده است فرضیات و نظریات بر داده‌های منسجم، متوازن و بی‌غرض باستان‌شناختی استوار باشد، با این حال کتاب حاضر نه سخن پایانی بلکه می‌تواند سرآغازی بر پیدایش پژوهشهای بومی و بحثهای عمیق‌تر در عصر آهن ایران باشد. در این کتاب به اطلاعات پایه‌ای عصر آهن ایران پرداخته نشده است و برای درک بهتر مطالب، به خوانندگان که برای نخستین بار به باستان‌شناسی عصر آهن می‌پردازند پیشنهاد می‌شود قبل از مطالعه کتاب حاضر، کتاب *باستان‌شناسی و هنر ایران در هزاره اول ق.م* را مطالعه نمایند. بنابراین و با

توجه به طرح مسائل و موضوعات تخصصی و تحلیلی در این کتاب، تألیف حاضر عمدتاً برای استفاده دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته باستان‌شناسی نگاشته شده است.

در پایان از مسئولان و کارکنان محترم سازمان سمت و مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران به ویژه از آقای احمد علی یاری کارشناس باستان‌شناسی پیش از تاریخ سپاس گزارم. مسئولیت تعابیر و تفاسیر ارائه شده تماماً به عهده مؤلف کتاب است.

حسن طلائی